

Vakintegratie mens- en maatschappijvakken

THEORIE EN PRAKTIJK

Zowel in het basis- als in het voortgezet onderwijs zijn er scholen die geschiedenis niet als afzonderlijk vak aanbieden, maar geïntegreerd in een leergebied of in vakoverstijgende thema's. Het Landelijk Expertisecentrum Mens- en Maatschappijvakken en het Landelijk Expertisecentrum Economie en Handel hebben samen een verkennende studie uitgevoerd naar vakintegratie in de mens- en maatschappijvakken. Op welke wijze geven deze scholen invulling aan een geïntegreerd curriculum en wat zijn de ervaringen?

Voorstanders van vakintegratie zijn van mening dat een geïntegreerd curriculum het leren betekenisvoller en aantrekkelijker maakt voor leerlingen en leidt tot betere en andere leeruitkomsten. Hoewel empirisch onderzoek naar effecten van een geïntegreerde aanpak in vergelijking met een traditionele aanpak in afzonderlijke vakken schaars is, wijzen studies tot nog toe uit dat de leeruitkomsten in elk geval niet slechter zijn, en in een aantal gevallen zelfs beter. Het is echter niet altijd duidelijk of de positieve uitkomsten toe te schrijven zijn aan de geïntegreerde aanpak of meer aan de didactische (vernieuwende) aanpak. Scholen die vakken integreren hanteren doorgaans ook een meer activerende didactiek. Tegenstanders van vakintegratie wijzen met name op de verschillende aard van vakken. Bij de integratie van mens- en maatschappijvakken gaat het om een combinatie van verschillende typen disciplines. Geschiedenis hoort bij de geesteswetenschappen en kent een interpretatieve benadering, terwijl aardrijkskunde, economie en maatschappijleer een empirische benadering hanteren waarin theorieën bevestigd of weerlegd worden

op basis van waarneming of experiment. Waarschijnlijk omdat object en methoden van de verschillende mens- en maatschappijvakken van elkaar verschillen, ligt bij een geïntegreerde aanpak vaak de nadruk op het vanuit verschillende perspectieven onderzoeken van maatschappelijke kwesties.

Een belangrijk motief was niet alleen dat het voor leerlingen leuker wordt, maar ook om de overlap uit de vakken halen'

Er is in het kader van de studie een beschrijving gemaakt van de 'essenties' van de vakken aardrijkskunde, economie, geschiedenis en maatschappijleer. Deze essenties zijn met elkaar vergeleken. De mens- en maatschappijvakken richten zich op het handelen van mensen op een specifieke plaats en tijd en op maatschappelijke en politieke verschijnselen. De verschillende vakken ontwikkelen ieder een domeinspecifiek kader van begrippen en redeneerwijzen om het handelen van

mensen en maatschappelijke en politieke verschijnselen te kunnen onderzoeken en begrijpen. Dit kader wordt in alle vakken gezien als een belangrijke bijdrage aan het begrijpen van historische, maatschappelijke en politieke structuren, ontwikkelingen, processen en vraagstukken en de ontwikkeling van het vermogen als burger te

de mens- en maatschappijvakken. De interviews geven echter wel een indicatie van de verschijningsvormen van vakintegratie op scholen en de eventuele problemen waar leraren mee worstelen.

Twee van de deelnemende scholen hebben het leergebied mens en maatschappij ruim een jaar geleden

'Dat Karel V de baas was van een heel groot rijk, rond 1500. Dat interesseert toch niemand. Daar hebben leerlingen niet echt iets aan. Deze kinderen worden straks vuilnisman of kapper'

participeren in onze hedendaagse complexe, pluriforme en democratische samenleving. De verschillende mens- en maatschappijvakken lijken elkaar voor wat betreft de bijdrage aan burgerschapsvorming vooral aan te vullen. De vakken ontwikkelen echter verschillende *soorten* referentiekaders. De denk- en redeneerwijzen van de vakken zijn sterk domeinspecifiek. Er is wel overlap voor wat betreft het hanteren van categorieën of perspectieven (politek-bestuurlijk, sociaal-economisch en sociaal-cultureel). Wanneer het gaat om het verklaren van verschijnselen vullen de domeinspecifieke denk- en redeneerwijzen van de verschillende vakken elkaar aan.

De praktijk

Op zes basisscholen en op vijf afdelingen vmbo zijn interviews afgenomen met leraren. Het gaat om scholen die de mens- en maatschappijvakken niet meer als afzonderlijke vakken op het rooster hebben staan. We bespreken hier de resultaten van de interviews met leraren werkzaam in het vmbo. Er zijn drie leraren met een bevoegdheid geschiedenis geïnterviewd, een leraar met een bevoegdheid aardrijkskunde en een leraar met een bevoegdheid aardrijkskunde en geschiedenis. Er is uiteraard sprake van een gelegenheidssteekproef. Deze is waarschijnlijk niet representatief voor alle scholen die een geïntegreerde aanpak hanteren voor

ingevoerd. Eén van deze scholen is in 2007 opgericht. Op de andere scholen is men drie tot zes jaar geleden overgegaan op een geïntegreerde aanpak. Bij drie scholen kwam het initiatief van de directie. Op deze scholen waren de wens tot meer samenhangen in onderwijs en meer tijd willen creëren voor de praktijkvakken en begeleiding belangrijke redenen om een leergebiedenstructuur in te voeren.

'Een belangrijk motief was niet alleen dat het voor leerlingen leuker wordt, maar ook om de overlap uit de vakken te halen, waardoor er meer ruimte kon komen voor de praktijkvakken en voor begeleiding. Eerst hadden we twee uur voor geschiedenis, twee uur voor aardrijkskunde en in de tweede klas twee uur voor economie. Nu hebben we in totaal minder, namelijk in het eerste jaar drie uur en in het tweede jaar vier of vijf. De drie uur die we in de eerste klas voor M&M hebben is een blokuur plus nog een lesuur.'

Op één van de scholen ontstond in het team een discussie over vakintegratie, omdat men het gevoel had dat de scheiding in schoolvakken belemmerend werkte. Er is op deze school een werkgroep gevormd om de mogelijkheden van een geïntegreerde aanpak te verkennen, waarbij men ondersteund is door het APS en inspiratie vond

Illustratie:
Hanneke van Broek-
hoven

bij 'The Big Picture Schools' in de Verenigde Staten.¹

Op een andere school kwam het initiatief van de leraren van leerwegondersteunend onderwijs, die pleitten voor leerpleinen en teamteaching. Beide scholen werken volgens het principe van natuurlijk leren, ontwikkeld door het APS.

Op drie scholen was het draagvlak voor de geïntegreerde aanpak onder leraren groot. Op twee scholen was een deel van de leraren niet direct enthousiast over het werken in leergebieden. Ze waren bang dat het kenmerkende van hun vak verloren zou gaan of dat ze iets compleet nieuws moesten gaan doen.

Op vier scholen wordt een van de beschikbare methodes voor het leergebied mens en maatschappij gebruikt (*Gomma, Mundo of Plein M*). Op een van de scholen die het concept van natuurlijk leren gebruiken, zijn in de schoolbibliotheek verschillende methodes als informatiebron aanwezig die gebruikt kunnen worden bij het werken aan thema's. Op deze school wordt een competentiegerichte aanpak gehanteerd.

Op één school zijn in aansluiting op de aanpak van natuurlijk leren bruikbare onderwerpen uit de methode geselecteerd, zoals media, energie, water en 'Holland klompenland'. Deze thema's zijn echter na een jaar weer losgelaten en de school volgt nu weer de thema's van de methode, omdat ervaren werd dat de aanpak te weinig structuur bood aan de leerlingen en het ondersteunen van de uiteenlopende onderwerpen van de leerlingen een zeer intensieve begeleiding vereiste. Op alle scholen gaven de geïnterviewde leraren aan dat een activerende didactiek gehanteerd wordt, gekenmerkt door leren door te doen aan de hand van uitdagende eindopdrachten, praktijkopdrachten en groepsopdrachten. Een voorbeeld is een project over schoenen, waarbij leerlingen onderzochten waar ze vandaan komen, waarom daarvandaan en hoe dat zo is ontstaan. De resultaten van het onderzoek werden verwerkt in een poster. Eén van de leraren gaf aan dat de methode die ze hanteren erg gericht is op het maken van vragen bij teksten.

Uitdaging en betekenisvol

Docenten zien een aantal belangrijke voordelen van geïntegreerd werken:

'Je kunt er van alles bij halen. Het leeft en bruist. Het is meer maatschappijleer voor de jongeren. De kinderen vinden het geweldig. Daar krijg ik dan zelf ook veel energie van en dan heb ik ook het idee dat ik ze wat meegeef waar ze wat aan hebben. Dat Karel V de

baas was van een heel groot rijk, rond 1500. Dat interesseert toch niemand. Daar hebben leerlingen niet echt iets aan. Deze kinderen worden stroks vuilnisman of kapper. Het is voorbereiden op later. Dat vind ik leuk aan geïntegreerd werken.'

www.bigpicture.org <

Op een van de scholen waar volgens het principe van natuurlijk leren wordt gewerkt, werd aangegeven dat de vakspecifieke kennis en vaardigheden vergelijkbaar zijn met die van de meer traditionele aanpak en dat ook de eindexamenresultaten vergelijkbaar zijn. Op de andere school die het natuurlijk leren hanteert vindt men het zicht houden op de voortgang lastig, omdat er voor het leergebied geen landelijke voortgangstoetsen beschikbaar zijn. Beide scholen geven aan dat de vakoverstijgende vaardigheden beter ontwikkeld worden in de geïntegreerde aanpak en dat de motivatie van leerlingen hoger is. Ook een andere school geeft aan dat de aanpak resulteert in meer gemotiveerde leerlingen.

'Leerlingen zijn iets enthousiaster, omdat ze bijvoorbeeld niet meer van die lappen tekst hoeven lezen. Het zijn meer kleine stukjes en kleine opdrachten. Het gaat om zaken die bij hun leefwereld horen. En het is veel meer dingen doen. Vroeger was het toch wat meer lezen en vraagjes beantwoorden. Nu zijn ze ook wel bezig met vragen beantwoorden, maar ook fysiek bezig. Leerlingen ervaren dat anders.'

Eén leraar gaf aan dat leerlingen tot kennis en inzichten komen die ze niet snel zullen vergeten:

'Ik vind het voor deze leerlingen prettiger. Ze hoeven niet allerlei overbodige bagage te leren. Het is veel meer doelgericht. Leerlingen kunnen nu perfect uitleggen waarom in iedere gymshaan staat: gemaakt in Taiwan, China of India. Waarom er niet staat: gemaakt in Duitsland of Nederland. Dat kunnen ze uitleggen, met historisch kader. Dat is omdat ze het zelf hebben moeten onderzoeken en omdat het doelgerichter is. Het is gerelateerd aan hun eigen praktijk, aan iets dat ze kennen of herkennen. Ik merk wel dat de kinderen het leuk vinden, afwisselend en interessant.'

Los zand?

Op twee scholen waren de leraren vrij kritisch ten aanzien van de leeropbrengsten. Zij geven aan dat het leggen van relaties door leerlingen moeizaam gaat en dat feiten, begrippen en domeinspecifieke vaardigheden te weinig aan bod komen. Eén van de leraren geeft aan dat de motivatie alleen in het begin hoger was.

'Of alles beklift, dat vraag ik me af. Ik ben bang dat het te veel los zand is, dat het bezigheids therapie is. Ik had bijvoorbeeld een brugklas die geleerd had waar Praag, Wenen en Berlijn liggen. Vervolgens ging het over het ontstaan van steden. Toen vertelde ik dat die vaak ontstaan bij kruisingen en dat soort plaatsen. Toen vroeg ik waarom Berlijn juist daar ligt en zo'n grote stad is geworden. Ze wisten Berlijn niet meer te vinden. Sterker nog, dat Berlijn bij Duitsland hoort was onbekend. Ik heb kinderen zelfs in Afrika zien zoeken. Terwijl ze het een week doorvoer gehad hadden. Nu hoort dat natuurlijk ook bij het niveau. Maar toch is het anders dan voorheen en wellicht ook eigen aan de methode.'

Terwijl twee leraren aangaven dat het verwerven van chronologische kennis in de geïntegreerde aanpak lastiger is, kende een andere leraar minder waarde toe aan deze chronologische kennis:

'De chronologie verdwijnt. Dat was eerst ook mijn bezwaar. In de loop van het schooljaar ben ik gaan kijken hoe de andere klassen dat doen. Maar die bakken er ook niets van. Chronologie vind ik ook niet zo belangrijk voor deze leerlingen. Dat heb ik losgelaten. Ik begin met de film Daens en daarna doe ik pas de oudheid. Het is veel belangrijker dat leerlingen doorkrijgen dat acties gevolgen kunnen hebben. En dat een gevalg heel lang kan doorwerken. Ik vind wel dat ze iets moeten weten over het verleden. Ze moeten bijvoorbeeld wel weten wat een kolonie inhoudt. Want dat woord komen ze weleens tegen. Maar dat hoeft niet per se in chronologische volgorde.'

VOORWAARDEN

Er werd door de leraren een aantal voorwaarden genoemd die belangrijk zijn wil vakintegratie succesvol zijn:

- de methode moet goed aansluiten bij de eigen uitgangspunten;
- een goede aansluiting tussen onderbouw en bovenbouw;
- het vraagt van de leraar een goede beheersing van begeleidings- en gesprekstechnieken;
- de beschikbaarheid van goed achtergrondmateriaal bij de thema's;
- nascholing gericht op de mens- en maatschappijvakken waarin je geen bevoegdheid hebt, zodat je zicht krijgt op de kern van dat vak en waar je informatie en anekdotes kunt vinden;
- voldoende tijd om te overleggen met collega's, zodat je elkaar ideeën kunt aanreiken en ook vakdidactisch kunt ondersteunen;
- voldoende ruimte voor alle materialen in of vlakbij het lokaal;
- een smartboard;
- draagvlak creëren in het team.

Eigen begrippenkaders

Hoewel de verschillende mens- en maatschappijvakken zich richten op vergelijkbare verschijnselen en

vraagstukken, blijkt uit de vergelijking van de essenties van de vakken dat elk vak een eigen begrippenkader en denk- en redeneerwijzen kent die als noodzakelijk gereedschap beschouwd kunnen worden voor het begrijpen, onderzoeken en beoordelen van maatschappelijke/politieke verschijnselen en vraagstukken en voor burgerschapsontwikkeling.

Bij een vakoverstijgende, thematische aanpak moet er voor gewaakt worden dat de leerling niet alleen kennis verwerft over het specifieke thema, maar ook een begrippenkader en vaardigheden verwerft waarmee hij of zij nieuwe of vergelijkbare verschijnselen of vraagstukken kan begrijpen of onderzoeken.

Bij het overwegen van een geïntegreerd curriculum voor de mens- en maatschappijvakken moet de vraag gesteld worden of vakintegratie voorwaardelijk is voor het realiseren van de nagestreefde doelen. Uit de interviews die we afnamen met methodenontwikkelaars en leraren, kwam naar voren dat de invoering van een geïntegreerd curriculum vaak gerelateerd is aan de wens het onderwijs voor leerlingen meer betekenisvol en activerend te maken. Een belangrijk argument voor vakintegratie is dat leerstof betekenisvoller wordt voor leerlingen. Het verwerven van kennis en vaardigheden lijkt in de praktijk vooral betekenisvol te worden in het kader van het werken aan concrete producten, zoals een presentatie of poster. Dat wil echter niet zeggen dat daarmee de historische en maatschappelijke verschijnselen waar het over gaat voor leerlingen ook betekenisvol en begrijpelijk worden.

Het voor leerlingen betekenisvol maken van de leerstof lijkt in de geïntegreerde methodes en op een aantal scholen meer het resultaat van de didactische aanpak dan van de geïntegreerde aanpak. Dit roept de vraag op of een activerende didactiek en een betere aansluiting bij de ervaringen van leerlingen niet ook gerealiseerd kunnen worden in een curriculum met afzonderlijke vakken of een curriculum waarin vakken worden afgewisseld met vakoverstijgende thema's of projecten. Een punt van discussie is of een vernieuwing van de didactiek en voor leerlingen betekenisvol onderwijs gemakkelijker te realiseren zijn in een geïntegreerd curriculum.

Hoge eisen aan leraar

Een geïntegreerd curriculum stelt hoge(re) eisen aan de leraar. Bij het overwegen en de implementatie van een geïntegreerd curriculum dient men na te gaan in hoeverre de opvattingen, kennis en vaardigheden van de leraren aansluiten bij wat nodig is om de kwaliteit van het mens- en maatschappijonderwijs te garanderen. Uit de literatuur en interviews komt naar voren dat het

Register op Kleio

Tijdschrift van de Vereniging van docenten in Geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN)

Jaargang 49/2008

Kleio 4 (mei), is een themanummer over China; Kleio 5 (juli) gaat over de Amerikaanse presidentsverkiezingen; Kleio 8 (december) is gewijd aan het nieuwe eindexamenonderwerp havo en vwo 2009 'Dynamiek en stagnatie in de Republiek'.

In oktober verscheen Kleio 7, het jubileumnummer: '50 Jaar Geschiedisonderwijs'

Artikelen

Petty Bange, Utopia: droomland of angstdroom?

Eduard van de Bilt, Partijen en kiezers. Politieke partijen en hun achterban in de VS

Stefan Boom, Panta Rhei: Van CEGES tot syllabus – het centraal eindexamen geschiedenis 1971-2008

Maghiel van Crevel, Lezen en schrijven in China. Het geschreven woord als spiegel van de geschiedenis van China

Leo Dalhuisen, Terugblik op een halve eeuw vakdidactiek geschiedenis

Karel Davids, Lange aanloop, zachte landing.

Economische groei in de Republiek - huidige stand van het onderzoek

Femme Gaastra, 'Een kist ligt hier altijd klaar'. Met de VOC naar Batavia

Frans Groot, De canon en de tijdvakken. De vijftig

vensters leveren een bijdrage aan oriëntatiekennis

Barend ter Haar, Bokkers als laatste kans? Het rampjaar 1900

Koen Henskens, Amsterdam in 1763 centrum van de

achttiende-eeuwse kredietcrisis

Theo Hoebink, De Amerikaanse presidentsverkiezingen in kaart gebracht. Het gebruik van cartografisch materiaal in de geschiedenisles

Janny de Jong, De oorvegen van Multatuli. A.J. Duymaer van Twist als gouverneur-generaal van Nederlands-Indië (1851-1856)

Dennis de Kool, Pruisische Pyrrhusoverwinning? De Frans-Duitse oorlog 1870-1871

Hans Krabbendam, De invloed van het geloof op de democratische en de republikeinse partij in de VS

Marc Kropman, Impuls voor vakdidactiek. Het Landelijk Expertisecentrum Mens- en Maatschappijvakken (LEMM)

Oscar Lanssen, Tussen apathie en participatie. De Amerikaanse jeugd en de verkiezingen

Marjonne Maan, Het beeld als verhaal. Schilderkunst als historische bron

Marieke van Orsel, Een eenstemmige canon. Opzet en inhoud van de canon van Nederland kritisch benaderd

Jan van Oudhensden, China's hoogmoed en val. De Qing-dynastie in de vroegmoderne tijd

	nr	pag	nr	pag
Guido van Rijn, Kennedy's blues. A sad day in Texas	5	12		
Daan Schuyt, Bloeit het nog in de bollenstreek? De Regionale Opleidingsschool Rijnland en het lerarentekort	3	32		
Henk Smeets, Integratie, een zaak van lange adem. De casus 'Molukkers in Nederland'	2	36		
Elise Storck, Een cijfer voor het profielwerkstuk: één hanteerbare meetlat voor alle vakken? Eerste aanzet tot een algemeen bruikbaar beoordelingsmodel	6	26		
Judith Tadema, Alle video's de deur uit? De voor- en nadelen van Teleblik	6	30		
Peter Wassenaar, Het einde van de klassikale les?	4	28		
Ervaringen met de digitale leeromgeving Teletop				
Maaïke van de Wetering, Tweetalig geschiedenisonderwijs	5	24		
Anette Wind, Studenten voor de klas. Samen geschiedenisleraren opleiden	2	28		
Jan Luiten van Zanden, Speurtocht naar economische groei in de Gouden Eeuw	8	4		
Lesmateriaal				
Tom van der Geugten, Vergeten, dat niet! Interviews met overlevenden van de Japanse bezetting - filmproject te gebruiken in het onderwijs	3	4		
Anny Hartgerink, 'In het begin was het alleen maar een naam'. De oorlog dichtbij huis	3	19		
Koen Henskens, Spelenderwijs door de Gouden Eeuw. Rijkdom en aanzien in het Amsterdam van de Gouden Eeuw - spel als werkvorm	8	20		
Albert van der Kaap, Jagers met geheugenverlies.	1	19		
Leerlingen schrijven een overlevingsplan voor een prehistorische stam				
Albert van der Kaap en Gerard Rozing, Brugge in de Middeleeuwen. Een multimediale lessenserie	2	24		
Henk Lindeman en Bert de Vos, Onderwijs met de canon - Willibrord, Mohammed B of Moeder Theresa?	4	16		
Didactisch model van het APS				
Marjonne Maan, Schilderkunst in bloei. Schilderijen die een goed beeld geven van het leven in de zeventiende en achttiende eeuw	8	29		
Ramses Peters, De Amerikaanse presidentsverkiezingen, een spelletje? De online game eLectons	5	18		
Daan Schuijt, Het gedicht als ervaring. Workshop Warpoetry	2	4		
Daan Schnijdt, opera 'Nixon in China'	4	9		
Simone Timmermans, 'De zoektocht' in de klas - werken met het stripboek en het bijbehorende lesmateriaal. Evaluatieonderzoek	3	38		
Jan de Vries, Een samenvatting geven met PowerPoint	8	44		
Bjorn Wansink, De Republiek als zeilschip. Een roadmap maken over het examenonderwerp	8	11		

Interviews

Anny Hartgerink en Ramses Peters, Gesprek met Harry Havekes - geschiedenisonderwijs in de jaren '90
 Joke Noordstrand, Kleiogesprek met Frits van Oostrom
 Joke Noordstrand, In gesprek met Marlies Quaadvlieg, geschiedenisles in de jaren '80
 Jan van Oudheusden, Gesprek met een oude leermeester; Frans Vercauteren over de jaren '60
 Ramses Peters en Hans Pols, Interview met Paul Offermans over de jaren '70
 Hans Pols, Afscheid van het gezicht van Kleio. Gesprek met Jan van Oudheusden
 Hans Pols, Gesprek met Willem Post over Amerika en de Amerikaanse verkiezingen
 Hans Pols, Vraaggesprek met Paul Teng over 'Kinderen van Amsterdam' en 'Kinderen van Nederland'
 Daan Schuijt, Maria Grever over de canon - historisch besef en identiteit
 Daan Schuijt, Interview met Anoeschka de Regt over multiculti en multimedia. Geschiedenisonderwijs in de jaren '00

Boek van de maand - Recensieartikelen

Ger van der Drift, bespreking van: Evelien Gans, Jaap en Ischa Meijer, een joodse geschiedenis 1912-1956
 Ger van der Drift, bespreking van: Guus Pikkemaat, Eleonore van Aquitanië (1122-1204). Een bijzondere vrouw in het zomertijd der Middeleeuwen
 Ger van der Drift, bespreking van: Reggie Baay, De njai; het concubinaat in Nederlands-Indië
 Ruud Slotboom, bespreking van: Anet Bleich, Joop den Uyl 1919-1987. Dromer en doordouwer
 Anny Hartgerink, Daan Schuijt en Marjonnie Maan, Achterhaald of actueel? Twee standaardwerken opnieuw beoordeeld in het licht van het eindexamenonderwerp: Simon Schama, Overvloed en onbehagen en Jonathan Israel, The Dutch Republic
 Kleio-redactie, Boeken die inspireerden - Fred Klock, De pauselijke banvloek. Een geestelijk wapen in de middeleeuwse politiek (Anny Hartgerink)
 Immanuel Wallerstein, Europese wereldeconomie in de zestiende eeuw (Hans Pols)
 Carl E. Schorske, Fin-de Siècle Vienna: politics and culture/(Ned.) Wenen in het fin de siècle (Marjonnie Maan)
 James Joyce, A portret of the artist as a young man (Daan Schuijt)
 Jan van Oudheusden, De oorlog in de boekwinkel
 Hans Pols, De Republiek in recente publicaties over de vaderlandse geschiedenis
 Michael North, De geschiedenis van Nederland; Liek Mulder e.a., Geschiedenis van Nederland; Han van der Horst, Een bijzonder land; en Gerben G. Hellinga, Geschiedenis van Nederland op zeven cd's

Kleioskoop

Anny Hartgerink, The other Boleyn girl
 Kleio-redactie, Ieders top vijf van de beste historische films
 Marjonnie Maan, Charlie Wilson's War

nr pag

7 44

3 14

7 38

7 6

7 18

1 4

5 4

8 8

7 23

7 50

3 30

6 22

8 40

4 34

8 32

7 55

3 27

8 24

7 55

7 32

2 12

6 38

1 28

3 35

6 20

1 25

6 32

5 9

Daan Schuijt, De scheepjongens van Bontekoe
 Daan Schuijt, Opera 'Nixon in China'

nr pag

1 9
 4 9

Museumnieuws

Ger van der Drift, De Gouden Eeuw in het verlengde van de Coolsingel. Een bezoekje aan het Maritiem Museum van Rotterdam
 Anny Hartgerink, Magic in aardewerk. Beelden uit het terracotta leger in Drenthe
 Anny Hartgerink, 'Lectori Salutem'. Boek en Oudheid in het Allard Pierson Museum te Amsterdam
 Juul Lelieveld en Ramses Peters, Het Nationaal Museum in internationaal perspectief
 Dirk Paagman, Romagne '14-'18. Informeel museum over het dagelijks leven van de soldaat in de Eerste Wereldoorlog

Plaatsen van herinnering

Ger van der Drift, De leeuw van Modderspruit op zolder
 Anny Hartgerink, De hunebedden bij de Havelterberg
 Juul Lelieveld, De Oosterscheldekering
 Marjonnie Maan, Schitterend glas
 Joke Noordstrand, De stenen man bij Harlingen
 Ramses Peters, Het Valkhof in Nijmegen
 Hans Pols, Wilhelm Richters, Den Haag
 Daan Schuijt, Het Fioreticollege in Lisse

Column

Carla van Bortel, Lijstjes 7 49

Centraal examen en examenprogramma

• VMBO
 Huub Kurstjens, De vmbo-examens van 2008 6 35
 Martijn Strobos en Daan Schuijt, Bespreking van het vmbo-examen geschiedenis 2008 5 42
 Martijn Strobos, Het nieuwe examenonderwerp 'Historisch overzicht van de 20e en 21e eeuw'. Verslag van de voorlichtingsbijeenkomst 2 22
 • HAVO en VWO
 Stefan Boom, Panta Rhei: Van CEGES tot syllabus - het centraal eindexamen geschiedenis 1971-2008 7 32
 Stefan Boom, Het examen havo en vwo nieuwe stijl. De stand van zaken 2 12
 Stefan Boom, de examens havo en vwo van 2008 6 38
 Marjonnie Maan, In strijd met en tegen de tijd. Persoonlijke ervaringen met het nieuwe examen havo/vwo 1 28
 Greetje de Vries, Razende roeland met een krijtje. De geschiedenisdocent en het vernieuwde programma 3 35
 Thieu van Ingen, Reactie op de artikelen van Marjonnie Maan en Greetje de Vries 6 20

Verslagen

Ireen van Ditschuyzen en Aukje Holtrop, Hoe geschiedenis weer ging leven. De geschiedenismanifestatie 'Verleden van Nederland' 1 25
 Annemarie Hogervorst, De week van de geschiedenis 6 32

	nr	pag		nr	pag
Marjonne Maan, De nacht van de geschiedenis - relative- ring met een feestelijk tintje	8	42	E.M. Moormann en W. Uitterhoeve, Van Alexander tot Zeus. Figuren uit de klassieke mythologie en geschiedenis, met hun voortleven na de Oudheid (Siward Tacoma)	4	41
Maartijn Strobos, Verslag van de VMBO-geschiedenisdag in Amersfoort	4	45			
Anne Tabak en Jonathan Even-Zohar, Van Turkstalige steppevolkeren naar EU-eisen. Impressie van de Euroclio studiereis naar Ankara en Istanbul, oktober 2007	1	22	Geschiedenis - Nederland		
VGN			Reggie Baay, De njai; het concubinaat in Nederlands-Indië (Ger van der Drift)	8	40
Peter Wester, Een greep uit vijftig jaar VGN 1958-2008	7	58	Anet Bleich, Joop den Uyl 1919-1987. Dromer en door- douwder (Ruud Slotboom)	4	34
Jan-Maarten de Wit, Vooruit met de VGN. Bij het vijftig- jarig bestaan van de VGN	7	4	Jan Blokker jr., Als de wereld vergaat, ga ik naar Nederland. De vaderlandse geschiedenis in 40 uitspraken en meer (Anny Hartgerink)	2	42
De winnaars van de Huib de Ruyter-prijs van 1976 tot heden	7	63	Jaap Cohen, Het bewaren van de oorlog. De geschiedenis van het NIOD deel 1 (Jan van Oudheusden)	3	27
Jan-Maarten de Wit, Jaarrede 2008	3	8	Evelien Gans, Jaap en Ischa Meijer, een joodse geschiede- nis, 1912-1956 (Ger van der Drift)	3	30
VGNienws: rubriek van het bestuur			Maria Grever en Kees Ribbens, Nationale identiteit en meervoudig verleden	7	69
Jan-Maarten de Wit, 2008 - een bijzonder jaar	1	46	Han van der Horst, Een bijzonder land. Het grote verhaal van de vaderlandse geschiedenis (Hans Pols)	6	25
Wendy Hinke, Recente ontwikkelingen	7	66	Harry Knipschild, Soldaten van God. Nederlandse en Belgische missionarissen op missie in China in de negen- tiende eeuw (Jan van Oudheusden)	2	42
Jan-Maarten de Wit, Canonperikelen	8	34	Liek Mulder, Anne Doedens, Yolande Kortlever, Geschiedenis van Nederland. Van Prehistorie tot heden (Hans Pols)	6	24
Recensies			Michael North, De geschiedenis van Nederland (Hans Pols)	6	24
CD's			Jan Paul Schutten, Kinderen van Amsterdam (Joke Noordstrand)	8	49
Gerben Graddesz Hellinga, Geschiedenis van Nederland. De canon van ons vaderlands verleden. 2-CD luisterboek (Hans Pols)	6	25	Bettine Siertsema, Uit de diepten - dissertatie over de invloed van kampervaringen van Nederlanders (Jan van Oudheusden)	3	28
Fik Meijer, Olympische Spelen. Een hoorcollege over de geschiedenis van de Spelen van de klassieke oudheid tot nu (Hans Pols)	6	44	H.L. Wesseling, Zoon en vader - vader en zoon (Ger van der Drift)	7	67
BOEKEN			Gemma van Winden-Tetteroo, Mijn dagboek. Oorlogskronieken van Kees Tetteroo 1936-1945 (Hans Pols)	8	50
• Algemeen			Jan Jaap Zeeberg, Terugkeer naar Nova Zembla; de laatste en tragische reis van Willem Barents (Marjonne Maan)	1	39
Antoon de Baets, Gebruik en misbruik van de geschiedenis (Anny Hartgerink)	7	68	Geschiedenis - Wereld		
• Series			Leo van Bergen, Zacht en cervol. Lijden en sterven in een grote oorlog (Jan van Oudheusden)	2	41
Dagen waarop de wereld veranderde (Ger Jan Onrust)	6	43	Martin Bril, De kleine keizer: verslag van een passie (Marjonne Maan)	7	70
Bespreking van:			H. van de Capelle en A. van den Bovenkamp, Het Adelaarsnest (Jan van Oudheusden)	3	27
Simon Beecroft, Terroristen slaan toe: 11 september 2001			Christian Laes en Johan Strubbe, Kleine Romeinen.	2	40
Simon Beecroft, De vrijlating van Nelson Mandela:			Jonge kinderen in het antieke Rome (Siward Tacoma)		
11 februari 1990			Norman Davies, Europa in oorlog, 1939-1945 (Hans Pols)	3	43
David Cullen, De eerste man in de ruimte: 12 april 1961			Patrick Dassen en Petra Groen (red.), Van de barricaden naar de loopgraven. Oorlog en samenleving in Europa, 1789-1918 (Hans Pols)	8	49
Colin Hynson, Het begin van de bevrijding: D-Day,			Frans Denissen, De vrouwen van Mussolini (Jan van Oudheusden)	3	27
6 juni 1944			Martin Doerry, Overal en nergens thuis. Gesprekken met overlevenden van de Holocaust (Daan Schuijt)	3	40
Fiona Macdonald, De eerste reageerbuisbaby: 25 juli 1978					
Jeremy Smith, De val van de Berlijnse muur: 9 november 1989					
De kleine geschiedenis van Nederland	1	39			
deel: Arie Wilschut, De tijd van ontdekkers en hervormers 1500-1600 (Martijn Strobos)					
WO II in woord en beeld (Jan van Oudheusden)	3	29			
Bespreking van deel 1 t/m 4					
• Lexicons					
P. Altena, W.P. Gerritsen e.a., Van Abelard tot de zwaan- ridder. Literaire en historische personages uit Middeleeuwen en later tijd, met hun voortleven in de kunsten (Siward Tacoma)	4	41			

	nr	pag		nr	pag
Anthony Everitt, Augustus. De eerste keizer (Anton J.L. van Hooff)	2	43	Shlomo Venezia, Sonderkommando Auschwitz (Daan Schuijt)	5	47
Felipe Fernández-Armesto, Hoe de wereld werd ontdekt. Geschiedenis van de ontdekkingstochten (Anny Hartgerink)	1	41	Jacob Weinberg, De Bush tragedie. Een klassiek familiedrama van vader en zoon, broer en broer (Anny Hartgerink)	5	49
Joachim Fest, Ik niet (Jan van Oudheusden)	3	28	Adam Zamoyski, De ondergang van Napoleon en het Congres van Wenen (Marjonnie Maan)	7	70
André Fontaine, Het Rode Gevaar. De geschiedenis van de Koude Oorlog 1917-1991 (Hans Pols)	5	48			
Peter Ginz, Praags dagboek 1941-1942 (Joke Noordstrand)	3	42			
Adrian Goldsworthy, Caesar (Siward Tacoma)	1	41			
Charles Groenhuysen, Hoera! Een nieuwe president - Over kandidaten en campagnes, dollars en democratie, geheimen en geruchten, leugens en lobbyisten (Martijn Strobos)	5	46			
Mogens Herman Hansen en Frits Naerebont, Stad en staat. De antiek-Griekse polis en andere stadstaatculturen (Siward Tacoma)	2	40			
Olivier Hekster en Erik Moormann (samenst.), Ooggetuigen van het Romeinse Rijk in meer dan zestig reportages (Siward Tacoma)	1	40			
Michael Hesemann, Hitlers religie (Jan van Oudheusden)	3	28			
Ian Kershaw, Keerpunten. Tien beslissingen die de loop van de Tweede Wereldoorlog voorgoed veranderden (Jan van Oudheusden)	3	42			
Ewout Kieckens, Het Vaticaan in een notendop (Siward Tacoma)	4	39			
Cecilia Lindquist, Het karakter van China. Het verhaal van de Chinezen en hun schrift (Hans Pols)	4	44			
Julia Lovell, Achter de Chinese muur. Geschiedenis van China's isolement 1000 v.C.-2000 n.C. (Joke Noordstrand)	4	42			
Benoît Mater, Het terracotta leger van Xi'an. Schatten van de eerste keizers van China (Anny Hartgerink)	4	39			
Willem Melching en Marcel Stnivenga, Ooggetuigen van de Koude Oorlog (Jan van Oudheusden)	1	42			
Tine de Moor en Jan Initen van Zanden, Vronwen en de geboorte van het kapitalisme in West-Europa (Hans Pols)	8	48			
Roger Moorhouse, Hitler, de aanslagen (Jan van Oudheusden)	3	28			
Gnns Pikkemaat, Eleonore van Aquitanië (1122-1204). Een bijzondere vrouw in het zomertijd der middeleeuwen (Ger van der Drift)	6	22			
Ploutarchos, Beroemde Grieken. Vertaling en bewerking: Hetty van Rooyen-Dijkman (Anton J.L. van Hooff)	4	41			
Willem Post, Het Witte Huis. Het presidentschap en de verkiezingen van 2008 (Anny Hartgerink)	5	45			
Maarten van Rosseu, Drie oorlogen. Een kleine geschiedenis van de 20e eeuw (Anny Hartgerink)	3	40			
Henk Singor, Grieken in oorlog. Veldtochten en veldslagen in het klassieke Griekenland (Siward Tacoma)	2	40			
Piera Sonuino, Zo was het. Herinneringen van een Italiaans-joodse (Jan van Oudheusden)	3	29			
Frederick Taylor, De Berlijnse Muur, 13 augustus 1961 - 9 november 1989 (Hans Pols)	6	42			
Jürgen Trimborn, Leni Riefenstahl. Een Duitse carrière (Marjonnie Maan)	3	41			
Shlomo Venezia, Sonderkommando Auschwitz (Jan van Oudheusden)	3	29			

Verder bevat ieder nummer van Kleio de rubrieken 'Van de redactie' waarin hoofdredacteur Joke Noordstrand het nummer toelicht, 'In 't kort', waar Hans Pols recent verschenen boeken signaleert, en 'Kleiokrant' met nieuw lesmateriaal, websites, tentoonstellingen, symposia, cursussen en nascholing, samengesteld en toegelicht door Martijn Strobos.

VOORDELEN VAN GEÏNTEGREERD WERKEN

- het is uitdagend voor de leerlingen
- het onderwijs wordt betekenisvoller
- een leraar voor drie vakken geeft meer rust en duidelijkheid; er is meer tijd om te leren
- er wordt veel recht gedaan aan de verschillende leerstijlen van leerlingen
- door de geïntegreerde aanpak kan de stof voor geschiedenis meer naar het hier en nu gehaald worden
- je kunt bepaalde zaken nu in een keer aanbieden en hoeft het niet drie keer in verschillende vakken te doen
- er is door samenvoeging van de vakken meer tijd voor praktijkvakken en begeleiding
- je hebt als leraar meer vrijheid; je kunt er nu meer dingen bijhalen

NADELEN

- onzekerheid over de eigen capaciteit om aspecten van het vak waarin men niet is opgeleid goed te onderwijzen en te beoordelen of die aspecten voldoende aan de orde komen
- vakspecifieke nadelen: chronologie raakt op de achtergrond, het is lastiger een tijdsbeeld te geven van perioden in het verleden en er is nauwelijks aandacht voor het kritisch leren omgaan met informatiebronnen
- het wordt oppervlakkig
- er zijn mogelijkheden genoeg om met de meer individuele benadering alle onderdelen van het programma voldoende aan de orde te laten komen, maar of dat daadwerkelijk gebeurt hangt af van de leervragen van de leerling

voor het ontwikkelen en uitvoeren van een geïntegreerde aanpak bij de mens- en maatschappijvakken belangrijk is dat een leraar voldoende zicht heeft op de doelen, leerinhouden en didactiek van de afzonderlijke vakken. Dat geldt zeker voor de leraar die is opgeleid in één vak, maar op school verantwoordelijk is voor het realiseren van kerndoelen die ook op het terrein van de andere vakken liggen. Samenwerking tussen leraren met verschillende bevoegdheden is in dat geval noodzakelijk, maar zal niet voldoende zijn. De implementatie van een geïntegreerd curriculum vereist voldoende scholing op vakinhoudelijk en vakdidactisch gebied.

De hoeveelheid empirisch onderzoek naar de praktijk en effecten van vakintegratie staat in schril contrast met het aantal scholen dat vakintegratie heeft geïmplementeerd of wil implementeren. Er wordt in Nederland geen wetenschappelijk onderzoek verricht naar vakintegratie in het basis- en voortgezet onderwijs.

Experimentele studies en casestudies zouden meer zicht kunnen geven op de effecten van een geïntegreerde aanpak op de taakgerichtheid, motivatie, inhoudelijke kennis, vakspecifieke denk- en redeneerwijzen, het vermogen tot transfer van het geleerde en algemene vaardigheden. Ook zouden de effecten van een multidisciplinaire aanpak versus een interdisciplinaire en/of transdisciplinaire aanpak vergeleken kunnen worden. Er zou ook gekeken moeten worden naar het effect van de bevoegdheid van de leraar op de invulling van het curriculum, de kwaliteit van het onderwijs en de leeruitkomsten. Wat zijn bijvoorbeeld de verschillen in leeruitkomsten tussen een leraar met een bevoegdheid aardrijkskunde en een leraar met een bevoegdheid geschiedenis die in een school elk afzonderlijk hetzelfde leergebied onderwijzen.

In ontwerponderzoek zou men kunnen onderzoeken welke

leerlijn leraren goede handvatten biedt om het doelniveau te bepalen en het kennisniveau van leerlingen te verbeteren. Ook zou onderzocht moeten worden hoe in een interdisciplinaire of transdisciplinaire benadering voldoende aandacht voor de aan de kerndoelen gekoppelde inhouden, begrippen en vaardigheden gewaarborgd kan worden.

Dit artikel is gebaseerd op de publicatie *Vakintegratie in de mens- en maatschappijvakken. Theorie en praktijk* van het Landelijk Expertisecentrum Mens- en Maatschappijvakken en het Landelijk Expertisecentrum Economie en handel. Deze publicatie is te downloaden en bestellen via de website www.expertisecentrum-mm.v.nl. De projectgroep die het onderzoek uitvoerde bestaat uit: Carla van Boxtel (ILO, Universiteit van Amsterdam), Hans Bult-huis (Hogeschool van Amsterdam), Hans Goudsmit (Onderwijscentrum, Vrije Universiteit), Fer Hooghuis (ILS, Radboud Universiteit Nijmegen), Berend Jan Mulder (Hogeschool van Amsterdam), Peter Smulders (Fontys Pabo Den Bosch), Brenda Stam (ILO, Universiteit van Amsterdam), Christiaan Steenstra (Onderwijscentrum, Vrije Universiteit), Charlotte Waskowskij (stagiaire onder-wijskunde ILO), Bert de Weme (Noordelijke Hogeschool Leeuwarden).